

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
GEVHER NESİBE TIP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
YAYIN NO : 6

EBÛ MANSUR SEMERKANDÎ
MÂTURÎDÎ

(862 - 944)

14 MART 1986 — KAYSERİ

Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen
«Ebû Mansur Semerkandî-Mâturidî Kongresi»
Tebliğleri

14 MART 1986
KAYSERİ

YAYINLAYAN
Prof. Dr. Ahmet Hulûsi KÖKER

(Tebliğlerin dil ve bilimsel sorumlulukları konuşmacılara aittir.)

Her hakkı saklıdır
ISBN. 6160-633

Dizgi - Baskı
Erciyes Üniversitesi Matbaası
KAYSERİ

MÂTURÎDÎ'YE GÖRE GAYB MESELESİ

Doç. Dr. Salâhaddin POLAT*

GAYB KAVRAMI VE İNSAN BİLGİSİ

Ğayb, arapçada «Ğâbe» kökünden isimdir. Uzak olmak, gizlenmek, gizli kalmak, yok olmak, görünmemek gibi manalara gelir. Terim olarak ise insan bilgisinin ulaşamadığı şeyler manasına kullanılır. Beşeri bilginin sınırlarının ne olduğu sorusu insanları asırlardır uğraşagelmıştır. Bu yönüyle felsefedeki epistemoloji problemini ilgilendiren gayb meselesi, islâmî literatürde genellikle mutlak bir şekilde ele alınmakta, çok farklı manalara kullanılmaktadır. Bu, Kur'andaki ğayb kavramındaki anlam farklarından kaynaklanmış olsa gerektir. Hatta ğayb meselesiyle uğraşmanın doğru olmadığı şeklinde yaygın bir kanat da mevcuttur. Ğaybın ne olduğunu tesbit edebilmek için insan bilgisinin sınırlarını çizmek zarûridir. Konuyu gerçek zeminine oturtabilmek için islâm düşüncesindeki bilgi probleminden yola çıkmak daha uygun olacaktır. Bilgi problemini felsefe tarihi açısından ele almak bu çalışmanın sınırları dışında kaldığından, sadece islâm düşüncesinde bilgi doktrinin ğaybı ilgilendiren yönünü ele alacağız. Bu konudaki farklı görüşleri özet mahiyetinde sunduktan sonra bu platformda Mâturîdî'nin yerini tesbit etmeye çalışacağız ve hadis ilmini ilgilendiren yönüyle Hz. Peygamberin bilgisinin sınırları konusundaki görüşlerinin diğer görüşlerle mukayesesi üzerinde duracağız.

Bilgi meselesini kelâm kitaplarına alma işini ilk başlatan kişinin Mâturîdî olduğu kabul edilir (1). Ona göre bilgi vasıtaları üçtür: 1— Sağlam duyu organları, 2— Akıl (Nazar) 3— Haber. (2) Kelâm ilminde haberden maksad peygamberlerin insanlığa sunduğu bilgilerdir.

(*) Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Bu üç bilgi kaynağını gayb meselesi açısından ele alınca iki temel problem ortaya çıkmaktadır.

1— Bu üç vasıta dışında bilgi vasıtası var mıdır?

2— Metafizik alanı idrak edebilmek peygamberliğin bir vasfı mıdır? Yoksa peygamberin bilgisi bu konuda Alah'ın bildirdikleriyle mi sınırlıdır? İslâmi literatürdeki tabiriyle söylersek, Peygamber gaybı bilir mi?

Her iki sorunun cevabı da, gayb terimiyle ne kastedildiğinin net bir şekilde ortaya çıkarılmasına bağlıdır. Gayb kavramındaki farklı telâkkiler, sorulara verilecek cevapların da farklı olması sonucunu doğuracaktır.

Kavram muğlaklığını çözümlemek için gaybı, mutlak ve izafî diye iki grupta mütalâa etme geleneğinin isabetli olduğu kanaatindeyiz. Bu dünyada beşer ilminin hiçbir şekilde ulaşma imkânı olmayan hususlar mutlak gaybtır. Mutlak gaybı ancak Allah'ın ilmi ihata edebilir. Kabiliyet, şartlar, çevre ve imkân farklarından dolayı bazı kişilerce bilinebilirken bazılarınca bilinemiyen hususlar sadece bilemeyenler açısından gayb olduğundan, izafî gayb olarak mütealâa edilmelidir. Kur'an âyetlerini incelediğimizde gayb kavramının bu iki farklı manada kullanıldığına şahit oluruz (3).

Mâturidî de gaybı ikiye ayırır: «Gaybın bir kısmını insanların bilmesi mümkün iken diğer kısmını Allah'tan başka kimse bilmez. Geçmişte olmuş ve gelecekte ebediyete kadar olacak şeyleri bilmek ikinci kısma girer. Yani bunları Allah'dan başka kimse bilemez.» (4) demektedir. Birinci kısım zamana, şartlara ve şahıslara göre gayb olmaktan çıkabilen izafî bir gaybtır. İkinci kısım ise beşerî bilginin hiçbir şekilde ulaşmasına imkan olmayan mutlak gaybtır.

Büyük müfessir Fahreddin Râzî de gaybı, hâsselerle (duyu-organlarıyla) bilinemiyen şeyler diye tarif ettikten sonra ikiye ayırmaktadır : 1— Hakkında delil olan. 2— Hakkında delil olmayan (5). Delil, insanı bilgiye ulaştıran şey olduğuna göre Râzî'nin burada hakkında delil olan gaybtan maksadı, insanın bilgi edinme imkânı olan alandır. Duyularla müşâhade edilen şeylere gayb demediğine göre delille bilinebilen gayb için bir bilgi vasıtası kalmaktadır, o da akıldır. Çünkü akıl delillerden istidlâl yoluyla

bilgi edinmemizi sağlamaktadır. O halde makûlat sahasının gayb olup olmaması, aklın istidlâl edebileceği bir delil bulunup bulunmamasına bağlıdır. Delil yoksa o konu insan için gaybtır. Delil bulununca gayb olmaktan çıkar. Asıl mutlak gayb, duyuların ve aklın idrak sahası dışında kalan hususlar olmaktadır.

Şu halde bilim ve teknolojinin ilerlemesi sonucu insanların önceleri bilemedikleri şeylerin bilinir hale gelmesi, o konularda duyuların idrak kapasitesinin artmasını sağlayan âletlerin icadı veya aklın istidlâl edeceği delillerin keşfi dolayısıyla insanın bilgi alanının genişlemesi sonucudur. Böylece bilim ve teknikteki ilerleme faaliyetinin, izafî gayb kısmında meydana geldiği ortaya çıkmaktadır.

Burada hemen başka bir soru akla gelmektedir. Bilim ve teknolojideki ilerlemenin bir sınırı yok mudur? Bu ilerlemeler sonucu, bilinmez birşey kalmayacak mıdır? Modern bilim büyük bir hızla bilinmezleri insanın önüne sererken, insanoğlunu daha önce farkında olmadığı başka bilinmezlerle karşı karşıya getirmektedir. Bilimin ilerlemesi arttıkça araştırılacak konu sayısı artmaktadır. İnsanoğlu, bilgisi arttıkça bilgisinin yetersizliği^m kavramaktadır. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de «Size ilimden az bir miktar verildi» (6) şeklinde ifade edilmektedir. Diğer taraftan insandaki sonsuz bilme arzusu, onu, bilinecek şeylerin sonsuzluğu ve bu sonsuzu bilen bir bilgi sahibi olması gerektiği fikrine götürmektedir. Sınırlı insan bilgisine göre bilineceklerdeki sınırsızlık, mutlak gayb kavramını ortaya çıkarmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de, gaybın Allah'dan başka hiç kimse tarafından bilinemiyeceğini ifade eden âyetler mevcuttur. Meselâ: «Gaybın anahtarları Allah'ındır. Gaybı O'ndan başkası bilemez» (7) «Allah sizi gayba muttali kılmaz» (8). «De ki; yerdeki ve göktekiler gaybı bilmez. Onu ancak Allah bilir (9). «Ey Allahım, gaybların bilicisi ancak sensin» (10). «De ki; gayb ancak Allah'a aittir» (11).

Bu âyetler insan bilgisinin sınırlı olduğunu ve sonsuz ilim sahibinin ancak Allah Teâlâ olduğunu ifade etmekte ve mutlak gayb alanına işaret etmektedirler.

Şu halde gaybı, insanlarca beli bir zaman içerisinde veya belli kişilerce bilinemiyen şeyler olarak düşünürsek, insanlı-

ğın bilgisi sürekli arttığından gayb izafi olmaktadır. Ama gaybı, mutlak ilmin taalluk ettiği her şey olarak düşünürsek izâfilik ortadan kalkmaktadır. Âyetlerde bilinemiyeceği ifade edilen gaybı, bu manasıyla yorumlamak zorunluluğu vardır. Meseleye bu açıdan bakınca mutlak gaybın sınırlarını çizmek, nereden başlayıp nerede bittiğini tesbite çalışmak zaten sözkonusu olamaz. Beşer bilgisinin nereye kadar ulaşacağı da şu an için gaybtır. O halde insana düşen, bütün imkânlarıyla bilinmezleri araştırmak, bilgi kapasitesini sonuna kadar zorlamaktır. Yoksa bilgisinin ileride ulaşacağı sınırları tesbit değil. Dinimiz de ısrarla ilme tefekküre ve araştırmaya teşvik etmek suretiyle insanoğlunu bilinmezleri araştırmaya sevk etmektedir. Zaten insanda bu meyil yaratılıştan mevcuttur.

Kur'an-ı Kerimdeki «gayba iman» tabiri de konumuz açısından önemlidir. Bir âyette gayba iman eden takvâ sahibi mü'minler övülmektedir (12). İmâm Mâturîdî âyetteki «gayba iman»ın iki türlü yorumlandığını belirtmektedir :

1— Mü'minler eski kavimlerin dedikleri gibi «Açıkça görmedikçe Alah'a iman etmeyiz demezler.

2— Kur'anın haber verdiği va'd, va'id, emir, yasak, öldükten sonra diriliş, cennet, cehennem gibi gaybî hususlara iman ederler. Mâturîdî bu yorumları naklettikten sonra şunları söylemektedir: «Ancak gayba iman edilir. Çünkü iman tasdik demektir. Yani bir şeyi kabul etmek ve doğrulamaktır. Doğrulama ve yalanlama haberler için geçerlidir. Gayb olan şeylerden haber verilir. Müşâhede edilen şeyler için haber sözkonusu değildir» (13). Yani insanın müşâhede ettiği şeylerin kendisine haber verilmesi anlamsızdır. Müşâhade varsa haber sözkonusu olamaz. Şu halde iman mahiyeti itibarıyla gaybî hususlara inanmaktır.

Zaten Mâturîdî'ye göre peygamberler, insan aklının kavrayamadığı konularda insanları irşâd etmek için gönderilmişlerdir. (14). Bu ifadelerinden anlaşıldığına göre Mâturîdî, duyular ve akılla bilinemiyecek şeyleri gayb kabul etmekte ve «gaybe iman» Kur'anın gaybî ihbarlarına inanmak olarak yorumlamaktadır ki bu gaybî ihbarların başında iman esasları gelir:

İman esaslarının hepsi de müşâhede alanı dışındadır. Allah'ın meleklerin, kaderin gayb oluşu açıktır. Peygamber ve kitabı, duyu organlarımızla müşâhede edebiliyorsak da, peygambere gerçek-

ten peygamberlik görevi verilip verilmediğini ve ilâhî kitap olarak takdim ettiği kitabın ona gerçekten Allah tarafından verilip verilmediğini müşâhede yoluyla bilemiyoruz. Bu iki iman esasında gayb olan yönler bunlardır ve zaten iman bu yönler için sözkonusudur. Görüldüğü gibi iman esaslarında insanın bilgi edinme kapasitesi ile kat'î bilgi edinmek değil, kat'î kabul ve tasdik sözkonusudur. İnsanoğlu bu hususlarda vahiy yoluyla gelen bilgiyi kabul veya reddetmektedir. Bu konularda insanın, vahiy dışında bilgi edinme imkânı yoktur.

Sûfiyyenin gayb meselesine bakışları biraz daha farklıdır. Bu fark onların, kelâmcılar tarafından kabul edilen üç bilgi vasıtası dışında başka bir bilgi edinme yolunun daha mevcut olduğunu benimsemelerinden kaynaklanmaktadır. Bu bilgi edinme metodunu keşf, mükâşefe, marifet, ilham, müşâhede, basîret, kalb gözü ile görme gibi değişik tabirlerle iflde ederler. Bu bilgi, belli şartları yerine getiren kişilerin kablerine Allah'ın lutfu ile doğan bir bilgidir. Bu bilgi edinme yolunun mahiyetini İmam Gazâlî'nin kendi ifadeleriyle sunmağa çalışalım. Gazâlî diyor ki: «Bil ki, zarurî olmayan ilimlerin -ki bazı hallerde kalpte meydana gelir- elde edilişi farklı olur. Bazen nereden geldiği bilinmeksizin kalbe doğar. Bazan da istidlâl ve öğrenme yoluyla elde edilir. Kesb yoluyla olmayan ve delil vasıtasıyla meydana gelmeyen ilme ilham denir. İstidlâl yoluyla meydana gelen ilme de itibâr ve istibsâr denir. Kulun tedbiri, gayreti ve öğrenmesi olmaksızın kalbe doğan şeyler ikiye ayrılır : 1— Kişinin nereden geldiğini bilmediği doğuşlar 2— Sebebinin bildiği bilgiler. Bu ikincide, kalbe bilgiyi getiren meleşin müşâhedesi sözkonusudur. Birinciye ilham, ikinciye vahiy denir. Vahiy sadece peygamberlere mahsustur. İlham ise evliyaya ve asfiyaya mahsustur. Kesb yoluyla elde edilen ilim ise âlimlere mahsustur. Meselenin hakikati şöyledir: Kalp bütün eşyanın hakikatlerinin yansımalarına müsaittir. Kalble eşyanın hakikati arasına duyular girer ve bir perde, gibi kapatır. Kıyamete kadar Allah'ın takdir ettiği herşeyin yazılı olduğu lehv-i mahfuzla, kalb aynası arasındaki bu perde, oradaki bilgilerin kalb aynasına yansımalarına engel olur. Bazan Allah'ın lütuf rüzgarları eser, kalb gözlerindeki perdeler kalkar ve Lehv-i mahfuzda yazılı olan şeylerden bir kısmı kalbe yansır. Bu bazan uykuda iken olur ve kişi ileride olacak şeyleri bilir. Perdenin tamamen kalkması, Allah'ın gizli bir lütfuyudur. Böylece gayb perdesinin arkasındaki garip ilimler, bazan göz alıcı şimşek gibi, bazan da belli bir ölçüde peşpeşe kalbe yansır. Fakat bu halin devamı çok nâdirdir. Kesbî ilimle ilham

arasında; ilmin bizzat kendisi, yeri ve sebebi bakımından fark yoktur. Fark perdenin açılmasındadır. Bu da kulun isteğiyle olmaz. Vahiyle ilhamın farkı ise, vahiyde ilmi getiren meleğin müşâhede edilmiş olmasındadır. Bunun dışında vahiyle ilhamın farkı yoktur» (15).

Gazâlî başka bir yerde de şöyle der: «Akıl mertebesinin üstünde başka bir mertebe ve hal vardır ki, o durumda başka bir göz açılır. Kişi gaybı, ileride olacak olayları ve diğer şeyleri görür. Nasıl temyiz gücü ile insan makûlatı idrakten acizse, yani temyiz çağındaki bir çocuk makûlatı idrak edemiyorsa, akıl da bu alanı idrak etmekten acizdir» (16).

Gazâlî kesbi ilmi, bir havuza yukarıdan akan suya; ilhamı ise havuzun dibinden kaynayan suya benzemektedir (17).

Mükâşefe haline nasıl ulaşıldığını da şöyle anlatır: «Kişi du-yular âlemiyle alakasını kesince, melekût alemini, yani du-yular ötesi âlemi ve levhu'l-mahfûzu müşâhede eder. Bu müşâhede, uy-ku ve ölüm halinde olabildiği gibi uyanıklık halinde de olabilir. Kalbden dünyevî istek ve alâkalar uzaklaştırılıp riyazat yapıldı-ğı, kalb günah kirlerinden temizlendiği, yalnız olarak bir yerde oturulup duyu organlarının çevre ile irtibatını keserek Allah'ın zik-riyle meşgul olunduğu takdirde bu yetenek açılır. Kişi uykuda gördüklerini uyanıklıkta da görür. Meleklerin ve Peygamberlerin ruhları zâhir olur. Yerin ve göğün melekûtu açılır. Burada izahı mümkün olmayan şeyleri görür. Hz. Peygamberin «Yer bana dü-rüldü, doğrusunu ve batısını gördüm» hadisi ile «İbrahim'e işte böyle göklerin ve yerin melekûtunu gösteririz.» (18) âyeti buna işaret etmektedir. Peygamberlerin bütün ilmi bu kabildendir. Du-yu organları yoluyla değildir. Sûfiyyenin metodu da budur... Ev-liyaların ilmi de böyledir. Çünkü bu ilim onların kalbine Cenâ-ı Hak tarafından vasıtasız olarak gelir. Bir âyette «Ona katımız-dan ilim verdik» (19) buyrulur. Bu yol tecrübe edilmeksizin an-laşılmaz (20).

Gazâlî keşif ve ilhamın imkânına delil olarak, sâdık rüyaları, Hz. Peygamberin ileride olacak şeyleri haber vermesini ve haber verdiği gibi çıkmasını gösterir (21).

Gazâlî'nin başka bir yerde kalb, nefis ve ruh kelimelerini ay-nı anlamda kullandığına şahit oluyoruz (22). Bu durumda onun,

kalbin idraki olarak nitelendirdiği keşfin, insan ruhunun metafizik âlemle irtibat kurmak suretiyle elde ettiği bilgiler olduğunu söylemek mümkündür.

Büyük sûfiler, akli bir kandil ve zahiri ilimlerin doğruluk ölçüsü olarak kabul etmişlerse de, eşyanın hakikatını idrak konusunda sınırlı olduğunu ısrarla savunmaktadırlar. Hatta Muhyiddin İbnu'l Arabî duyuların yanılmasını bile, aklın duyularla, gelen bilgileri yanlış değerlendirmesi ve hüküm vermesidir şeklinde izah etmek suretiyle, akla karşı daha fazla bir güvensizliği ifade etmiştir (23). Onun, marifet tabiri ile ifade ettiği bilgi tarzı müşahededir. Meselâ Kâbe'nin varlığını bilmemiz bir ilimdir. Fakat onu görmemiz ayn ve marifet adını almaktadır (24). Akıl anlar, keşf ise müşahade ve temâşâ eder (25) der. Sûfilere göre ilâhî mânalarda, bilgilerde ve sırlarda şüphe imkansızdır. Şüphe ancak akli deliller sayesinde meydana gelen nazari ilimlerde olur (26).

Reşid Rıza da sûfiyenin, keşif yoluyla akıl ötesi alana ait bazı bilgiler edinebileceği şeklindeki tezlerini benimsemekte ve bunu şöyle izah etmektedir: «Gayb âleminde maksad ruh âlemidir. İnsanın maddî âleme dalması sonucu, gayb dediğimiz ruh âlemiyle insan arasına perde girmektedir. Allah, peygamberlerini kesbî olmaksızın hakiki gayb olan bazı konulara muttali kılmaktadır. Peygamberlerin tâbîlerinin üstün şahsiyetleri, fıtratı selim olanlar, riyazat veya hastalık sonucu nefislerinin bedenleriyle ilgisi azalmış kişiler, ruh âleminde bazı hususlara muttali olabilirler (27). Genellikle modernist olarak bilinen bir son devir ilim adamının bu konuda sûfilerle aynı çizgide olması dikkat çekicidir.

İlhamın bilgi kaynağı olarak değeri meselesinin, hadis ilmini ilgilendiren başka bir yönü daha vardır. O da keşf yoluyla hadislerin sıhhatinin tesbit edilip edilmeyeceği konusudur. Muhaddisler göre hadisin sıhhati, sadece hadis usûlü kaideleriyle tesbit edilebilir. Bazı âlimler ise muttakî ve kalbi keşif yoluyla bilgi edinebilecek şekilde temiz kişilerin hadisin senedine bakmaksızın, Rasulullah'ın A.S. ağzından çıkıp çıkmadığını anlayabilecekleri görüşünü benimserler (28).

Bu durumda ehl-i tasavvufa göre, Mâturîdî gibi âlimlerin benimsedikleri üç bilgi edinme yolu dışındaki bir yolla, onların gayb telâkki ettikleri alanda bilgi sahibi olmak, metafizik âleme dair peygamberin getirdiği ve insanlara tebliğ ettiği bilgiler dışında

bilgiler edinmek mümkün olmaktadır. Gazâlî'nin ifadelerinde görüldüğü gibi keşf yoluyla gayb bilinmektedir. Yine Gazâlî'nin ifadelerinden anlaşıldığına göre ilham, kulun kendi isteğiyle değil Allah'ın irade ve lütfuyla geldiğine göre, sûfiyenin gaybı keşif yoluyla bildikleri iddiası, Gaybı Alah'dan başka kimsenin bilemeyeceğini ifade eden Kur'an âyetlerine ters düşmeyecektir. Çünkü onların gaybı bilmesi de Allah'ın bildirmesi nisbetinde olacaktır. Bu arada şunu da belirtelim ki kelamcıların mûkaşefeyi ilim sebebi saymayışları, keşfi vâkıa olarak kabul etmediklerinden değil, herkes için bağlayıcı olan genel ve objektif bir bilgi vasıtası olmadığındandır.

Bütün bu açıklamalardan sonra gaybın ne olduğu konusunda şöyle bir neticeye varılabilir: Fizik âlemin şartları içerisinde metafizik âlem gaybtır. Melekût ve ruhlar âlemi de denilen metafizik alan, yani gayb alanı hakkında bilgi edinme imkânları insandan insana değişirken, genelde Allah'ın bildirdikleriyle sınırlıdır. Öte yandan yüce yaratıcının sonsuz ilmi yanında, insanın sınırlı bilgisi için gayb alanının sonu gelmeyecektir. Bu mânaya gaybı bilmek sadece Allah'a c.c. mahsusudur.

HZ. PEYGAMBER VE GAYB BİLGİSİ

Gayb probleminin hadis ilmini ilgilendiren yönü Peygamber A.S.'ın gaybı bilip bilmediğidir. Kur'anda Allah'dan başka kimsenin gaybı bilemeyeceği belirtilmesine rağmen, peygamberimizin beşerî imkânlarla bilinemiyecek bazı gaybî ihbarlarda bulunması böyle bir soruyu zihinlere getirmektedir. Bir âyeti kerimede: «Allah, seçtiği peygamberler dışında, gaybı kimseye bildirmez.» (29) buyurulmaktadır. Şu halde Allah'ın bildirmesi sonucu Peygamberlerin gaybı bilmesi mümkündür. Zaten onların insanlara tebliğ ettiği dinin birçok hususu gayba taalluk eder. Fakat Allah'ın bildirmesiyle gaybı bildiği kabul ediliyorsa zaten problem yoktur. Asıl mesele peygamberimizin peygamber olmasından ileri gelen ve bizzatîhî gaybı bilmesini sağlayan, diğer insanlardan farklı bir vasfı var mıdır meselesidir. Allah'dan başka kimsenin gaybı bilemeyeceğini ifade eden âyetleri daha önce sıralamıştık. Burada peygamberlerin, özellikle de Hz. Peygamberin gaybı bilemeyeceğini ifade eden âyetleri vereceğiz. Şu âyet genelde hiçbir peygamberin gaybı bilemeyeceğini ifade etmektedir: «Allah kıyamet günü peygamberleri toplayıp şöyle buyurur. (Ümmetinizi davet ettiğinizde) size ne karşılık verildi? Onlar Bilgimiz yok. Şüphesiz sen

bütün gaybları bilensin derler.» (30). Mâturîdî, bu âyetteki «ne karşılık verdiler: mâ zâ üciibtüm» ifadesini, sözle karşılık verme olarak değil, samimi olarak mı yoksa görünüşte mi iman ettiler şeklinde yorumlamaktadır (31). Şu halde peygamberler insanların kalbini bilmemektedirler.

Şu âyet ise Hz. Peygamberin gaybı bilmediğini, onun dilinden mantıkî bir yolla ifade etmektedir. «De ki ben Allah'ın dilediğinden başka, kendi kendime ne bir menfaat kazanmağa, ne de bir zararı def etmeğe muktedir değilim. Eğer gaybı bilseydim daha çok hayır yapardım ve bana hiçbir kötülük dokunmazdı» (32). Bu âyet, Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber'e, hangi alanda ticaret yaparlarsa daha çok kazanç elde edecekleri, ne zaman kıtlık, ne zaman bolluk olacağı gibi sorular sorması üzerine inmiştir. Bazı müfessirlerin, âyetin iniş sebebinden hareketle âyetteki, «gaybı bilseydim daha çok hayır elde ederdim» cümlesini; «gaybı bilseydim bolluk ve kıtlığa göre hazırlık yapar, kıtlıktan zarar görmez, bolluktan daha iyi istifade ederdim veya ne zaman öleceğimi bilsem ona göre hayırlı âmeller işlemeyi çoğaltırdım» şeklinde tefsir ettiklerine işaret eden Mâturîdî, Peygamberimizin dünyevî menfaatlar sevdalısı olduğu imajını veren «gaybı bilseydim daha çok dünyalık elde ederdim» şeklinde yorumu uygun görmemektedir.» «Öleceğim vakti bilsem çok salih amel işlerdim» tarzındaki yorumu da, Hz. Peygamberin, kulluğu ve ibadeti ölümün yakınlığına veya uzaklığına göre ayarladığı gibi bir sonuca götürdüğü için hatalı bulmaktadır. Ona göre bu âyet şöyle tefsir edilmelidir: «Ben gaybı bilseydim ve bu sayede size gelecek zararları giderip menfaat elde etmenize vesile olabilseydim bana iman ederdim. Bana iman edenlerin sayısının çok olması da Allah katında sevabımın artmasına sebep olurdu» (33).

Görüldüğü gibi İmam'ın tefsiri, Hz. Peygamber'e karşı çok ince bir edep anlayışı taşımaktadır. Hz. Peygamber'in gaybı bilemiyeceğini ifade eden diğer âyetler şunlardır :

«Rasulum, de ki: Ben Alah'ın hazineleri yanımdadır demiyorum. Gaybı da bilmem. Meleğim de demiyorum. Ben ancak bana vahyoluna uyarın. De ki, görmeyenle gören bir olur mu? Hiç düşünmüyor musunuz?» (34) Bu âyet, Hz. Peygamber'e, kıyame-tin ne zaman kopacağı ve üzerlerine ne zaman azap yağdırılacağı gibi sorular sorulması ve insanüstü isteklerde bulunulması üzerine inmiştir (35).

Şu âyette de Hz. Peygamberin münafıkları bilemediği ifade edilmektedir: «Çevrenizdeki bedevilerden ve Medine halkından bir takım münafıklar vardır ki onlar münafıklığa alışmışlardır. Sen onları bilmezsin. Onları biz biliriz (36).

Mâturîdî bu âyeti tefsir ederken, Hz. Peygamberin bildiği münafıkları, maddî bazı karinelerle bildiğini, yine Kur'an âyetlerine dayanarak söylemektedir. Yani onların münafıklığını gösteren âlâmetler olmadığı sürece bilememektedir. Mâturîdî bu konuda şöyle diyor: «Hz. Peygamber münafıkların bir kısmını sözlerindeki lahn dolayısıyla tanırdı. «Onları sözlerindeki lâhnlâ tanırırsın» (37) âyeti bunu gösterir.» Namaza kalktıklarında tembel tembel kalkarlar» (38) âyetinin ifade ettiği gibi bir kısmını da isteksiz namaz kılmalarından tanırdı. Bir kısmını da savaşlardan geri kalmalarıyla tanırdı (39).

Ayrıca vahiy gelmedikçe geçmiş olayların Hz. Peygamber tarafından bilinemiyeceğini ifade eden âyetler vardır :

«Bunlar gayb haberleridir. Biz onları sana vahy ediyoruz. Sen ve kavmin onları daha önce bilmiyordunuz» (40).

«Biz senden önce de peygamberler gönderdik. Onlardan bir kısmının hikayelerini sana anlattık, bir kısmınıninkileri ise anlatmadık» (41).

Öte yandan başka bir ayeti kerime, «O gaybı bilendir. Seçtiği peygamberler hariç gaybını kimseye açmaz.» (42) buyurulmaktadır. Bu ve önceki âyet Allah'ın bazı gaybî bilgileri peygamberlerine bildirdiğini gösterir. Dolayısıyla peygamberin gayb bilgisine muttali olup olmadığına dair ilk bakışta çelişkili gibi görünen âyetlerdeki teâruz şöyle giderilebilir: Peygamberlerin gayb bilgisi Allah'ın bildirdikleri ile sınırlıdır. O bildirmediği bilemezler.

Hayatına göz attığımızda Hz. Peygamber, yaşadığı devirdeki bir çok olayın içyüzünden de haberdar değildir. Meselâ, âyet ininceye kadar; ifk hadisesinin doğru olup olmadığını, Tebuk seferine katılmayanların ileri sürdükleri mazeretlerin ne derece gerçek olduğunu, Mescid-i Dırârı inşa edenlerin müslümanları parçalama niyetinde olduklarını bilememiştir.

Ayrıca bir hadisinde, hüküm verirken hangi taraf davasını daha ikna edici delillerle savunursa onun lehine hüküm vereceği-

ni, hakikatta kimin haklı kimin haksız olacağını bilemeyeceğini ifade etmiş ve haksız olan tarafın davasını savunarak karşı tarafın hakkını almamasını tavsiye etmiştir (43).

Zeyb b. Erkam, Abdullah b. Übeyy'in müslümanlar aleyhindeki bir konuşmasını Hz. Peygamber'e iletmış fakat İbn Ubeyy yemin ederek bunu inkar etmiştir. Hz. Peygamber kimin doğru söylediğini ancak münafıkûn suresinin ilk âyeti nazil olunca anlamıştır (44).

Bir düğün töreninde, «aramızda yarın ne olacağını bilen peygamber var» diye şiir söyleyen cariyeye böyle söylememesini emretmiştir (45).

Bunların yanında Hz. Peygamberin beşerî imkânlarla bilinemeyecek bazı olayları bildiğine dair rivayetler de bulunmaktadır. Meselâ, Kureyş'in kendisine karşı suikast düzenlediklerini bilmiş (46). Bi'r-i Maüne vak'asında (47) ve Mute harbinde şehid olanların durumunu tam olayın meydana geldiği anda haber vermiş, (48) Necâşi'nin ölümünü haber vererek gıyabında cenaze namazı kılmış (49), Hâtib b. Ebû Beltea'nın Kureyşlilere haber sızdığını söylemiş ve suçüstü yakalatmıştır (50). Ayrıca bütün istikbal ve geçmişe dair herşeyin kendisine bildirildiğini ifade eden sözleri vardır (51). Bu olayların her biris için hem vahiy yoluyla hem de bazı kişiler tarafından haber verildiği şeklinde ve bazan çelişkili rivayetler mevcuttur (52). Yine bir defasında hutbeye çıkmış ve bugün bana ne sorarsanız cevaplandıracağım demiş, babası bilinmeyen bazı kişiler babalarını sorunca, babalarını söylemiştir (53).

Yukarıda zikredilen âyetler gaybın Allah dışında kimse tarafından bilinmeyeceğini, Allah'ın da bazı gayb bilgilerini sadece peygamberlere bildireceğini ifade etmektedir. Bu durumda peygamberlerin diğer insanlar için gayb olan bazı hususları bilecekleri gayet normaldir. Allah'ın bildirdiği ölçüde peygamberin gaybı bileceğinde hiç kimsenin itirazı olmasa gerek. Zaten bunu kabul etmek gaybı Allah'dan başka kimsenin bilemeyeceği hükmüne aykırı düşmez. Çünkü peygamberin gayb bilgisi mutlak değil, ilâhî ihbar ile sınırlıdır. Hz. Âişe'nin, «Kim peygamber gaybı bilir derse yalan söylemiştir» (54) şeklindeki sözü de gaybı mutlak olarak kendi kendine bilmez manasına anlaşılmalıdır. Hz. Peygamberin gayb bilgisinin iki kaynağı olabilir: 1— Vahiy, 2— Mükâ-

şefe (ilham) yolu. Vahyin gayb bilgisinin kaynağı olmasında tartışma yoktur. Fakat Hz. Peygamberin gayb bilgisi sadece Kur'anla mı sınırlıdır, yoksa Kur'an dışında vahiylerle gayb bilgisine muttali kılınmış mıdır? Bu konuda ihtilâf vardır. Öte yandan mü-kâşefe ve ilhamı bilgi kaynağı sayanlar Hz. Peygamberin de veliler gibi keşf yoluyla gaybe muttali olacağını benimserler. Keşfi kabul etmeyenler peygamber için de böyle bir bilgi kaynağını kabul etmezler.

HZ. PEYGAMBERE KUR'AN DIŞINDA GELEN VAHİYLER

Kur'an dışında Hz. Peygambere vahiy gelmiş midir? Bu soru ötedenberi çok önemli tartışmalara neden olmuştur. Bu soruya olumlu cevap verirse Hz. Peygambere Kur'andaki gaybî bilgiler dışında, vahiy yoluyla gaybî bilgiler verilmesi mümkün olur. Soruya olumsuz cevap verirse, Hz. Peygamberin gaybî bilgisinin sadece Kur'andakilerle sınırlı olduğunu benimsiş oluruz. Kur'an elimizde olduğuna göre onun gaybî bilgisi ile diğer müslümanların gaybî bilgisi eşittir.

Kur'an-ı Kerimdeki bazı âyetlerin derinlemesine tahlili yapıldığında, Peygamberlere, Allah tarafından vahyedilen dinî talimatlar dışında da vahiy geldiği ifade edilmektedir. Meselâ Hz. Davud için «Ona zırh yapma sanatını öğrettik» (55) buyruluyor. Hz. Nuh'un gemiyi ilâhî vahiy ve nezaret altında yaptığı şu âyetle ifade ediliyor: «Bizim nezâretimizle ve vahyimizle gemiyi yap» (56). Başka bir âyette ise Hz. Süleyman'ın ağzından: «Ey insanlar, bize kuşların dili öğretildi» (57) buyrulur. Bütün bu ilâhî talimatlar peygamberlikle doğrudan alâkalı değildir. Yani dinî hususlar değildir. Diğer peygamberler için mümkün olan bir şeyi, peygamberimiz için imkânsız görmeyi gerektirecek ona ait bir özellik yoktur.

Ayrıca Hz. Peygambere Kur'an dışında vahiyler geldiğine işaret eden Kur'an âyetleri mevcuttur. Bunlar içerisinde en önemlisi şu ayettir: «Kur'anı ezberlemek için acele ederek (Cebrail vahyî bitirmeden önce) dilini hareket ettirme. Onu (kalbinde) toplamak ve okutmak bize aittir. Öyleyse onu okuduğumuz vakit (Cibrilin) okuyuşuna uy. Sonra onu açıklamak (ve anlamayı sağlamak) da bize aittir.» (58).

Bu âyetlerde Kur'anı peygambere ezberletme, ezberliği gibi okumasını sağlama ve manasını kavratmayı Allah Teâlâ deruhde

etmektedir. Özellikle «beyânı bize aittir» ifadesi, Kur'anın lafızları dışında onu açıklayıcı vahiyler geldiğini gösterir. Halbuki bu açıklamalar Kur'anda yer almamıştır. Şayet bu açıklamalar Kur'nada bulunsaydı, o zaman beyana gerek kalmazdı. Hz. Peygamber sadece Kur'anı insanlara okumatla görevli olmayıp, açıklamak (59) ve insanları Kur'ana göre eğitmekle yükümlü olduğua göre onun açıklamaları ilâhî vahyin kontrolü altındadır.

Ayrıca Kur'an-ı Kerimde, çok iyi arapça bilen kişilerin bile tam manasıyla anlayamayacağı lâfızlar ve kavramlar mevcuttur. Öte yandan Kur'anda namaz, zekat, oruç, hac gibi ibadetler farz kılınmış olmasına rağmen, bunların nasıl icra edileceğine dair teferruatlı açıklamalar yoktur. Bu açıklamaları Hz. Peygamber yapmıştır. İbadetlerin şeklinde rey ve akıl ile düzenlemeler yapılamıyacağına göre, Kur'anda bulunmayan ibadet şekillerine ve teferruatına dair bilgileri Hz. Peygamber ilâhî vahiyle almıştır.

Fetih suresinde, Hz. Peygamberin Mekke'ye nasıl gideceği ve müyesser kılınacak fethin, rüyada Hz. Peygambere gösterildiği ve aynen çıktığı belirtilir (60).

Hz. Peygamber zevcelerinden birine, mahfuz kalması kaydıyla bir sır söylemişti. Allah Teâlâ bunu Hz. Peygambere bildirdi: «Peygamber zevcelerinden birine bir sözü sır olarak söyleyip o zevcesi bunu (diğerine) söyleyince Allah bunu peygamberine bildirdi. Peygamber bunun bir kısmını ona (haber veren zevcesine) söyleyip bir kısmını söylemedi. O : «Bunu sana kim bildirdi» deyince, «Her şeyi bilen ve herşeyden haberdar olan (Allah) bildirdi» dedi» (61). Allah'ın bu bildirilmesi Kur'anda yer almaz. Allah bunu kur'an dışı bir vahiyle bildirmiştir.

Hz. Peygamberin, evlatlığı Zeyd ile evli olan halasının kızı Zeyneb ile evlenerek evlatlık müessesesinin kendi tatbikatıyla kaldıracağı vahiyle bildirilmişti. Fakat Hz. Peygamber halkın tepkisinden çekindiğinden bunu gizliyordu. Bu husus ayette şöyle ifade edilir: «Allah'ın nimet verdiği ve senin de nimet verip hürriyetine kavuşturduğun kişiye «Allah'tan kork eşini yanında tut» diyordun. Fakat Allahın açığa vuracağı şeyi içinde gizliyordu» (62). Demek ki bu durum peygambere önceden bildirilmişti. Fakat bu önceki bildirmeye dair Kur'anda bir âyet bulunmamaktadır.

Bedir savaşından sonra inen bir âyette: «Allah size iki tâifeden birini va'dettiğinde güçlü olmayı istiyordunuz. Allah size

emirleriyle, hakkın gerçekleşmesini ve kafirlerin köklerini kesmeyi diler» (63). Bilindiği üzere Bedir savaşından önce müslümanlar Kureys kervanını elde etmeyi istiyorlardı. Fakat Kureysliler bu arada kervanı korumak üzere bir ordu göndermişlerdi. Âyetin ifadesine göre Allah ya kervanı ele geçireceklerini veya Kureys ordusuna galip geleceklerini va'detmişti. Halbuki bu va'd Kur'an-da yer almaz. Şu halde kur'an dışı bir vahiyle bildirilmiştir.

Yine bir âyette: «Hani siz Rabbinizden imdad istediğinizde «size peyderpey bir melek ile yardım edeceğim» diye duanıza icabet etmişti.» (64) buyurulmaktadır. Bu va'd Bedir savaşından önce olmuş ve va'dedildiği gibi vuku bulmuştur. Âyetin ifadesi geçmiş bir olayı işaret ettiğine göre, âyet bu olaydan sonra inmiştir. Va'din bu olayla yapılmış olması düşünülemez. Kur'anın başka yerinde de bu va di ifade eden bir âyet yoktur. O halde Kur'an dışı bir vahiyle bu va'd yapılmıştır.

Hz. Peygambere Kur'an dışında vahiyler geldiğini ifade eden hadisler de mevcuttur.

İlk vahiylerin sadık rüyalar şeklinde olduğu belirtilir (65). Bunlar âyet olarak Kur'ana geçmemiştir.

Cibrilin her ramazan peygamberimizle Kur'an dersi yaptıkları malumdur (66). Bu derslerin sadece Kur'anın ezberini pekiştirmek için olmayıp, Kur'anın açıklanmasına dair Cibril tarafından bilgiler getirildiğinin düşünülmesi hatalı olmaz kanatındeyiz.

Öte yandan Cibrilin Hz. Peygambere abdesti (67) namaz vakitlerini (68) ve yedi harfi (69) öğrettiği, düşmanın gizli planlarını haber verdiği (70), Lebid tarafından yapılan sihrin hangi kuyuya bırakıldığını haber verdiği (71) dair hadisler mevcuttur. Hendek harbinden sonra müslümanlar silahlarını çıkarırlarken Cibril gelip, «sen silahları çıkarıyorsun ama biz daha çıkarmadık» demiş ve Benû Kureyza üzerine yürümesini bildirmiştir (72). Biri gelip Hz. Peygambere güzel koku sürünüp cübbe ile umre için ihrama girdiğini, ne yapması gerektiğini sormuş, Rasulullah bir müddet bekledikten sonra vahiy gelmiş, Rasulullah soru soran kişiye kokuyu yıka, cübbeyi çıkart demiştir (73).

Hadis kitapları tarandığında daha başka örneklerle de rastlanacaktır. Bütün bu olaylar Kur'an-ı Kerimde yer almaz. Şu hl-

de bu hususlar (hepsi olmasa da en azından bir kısmı) Kur'an dışı vahiylerle bildirilmiştir.

Kur'an dışında vahiyler geldiği ortaya çıkınca, Hz. Peygamberin Kur'anın bildirdikleri dışında gayb bilgisi olmadığı iddiasının da mesnedi ortadan kalkar. En azından Kur'an dışı vahiylerle Hz. Peygamberin gaybe muttali kılınmasının mümkün olduğu ortaya çıkar. Bu da sahih hadislerdeki bazı gaybî malûmatın vahye müstenid olmasını gerektirir. Çünkü Hz. Peygamberin mesnedsiz, tahmini ve kehânet türünden asılsız bilgileri ümmetine aktarması düşünülemez.

PEYGAMBERLERE İLHAM

Peygamberlerin vahiy dışında ilham yoluyla bilgi edinip edinmedikleri konusu, gaybî bilgilerinin kaynağı açısından önemlidir. Vahyi, Kur'andaki geniş manasıyla alırsak ilham da vahyin bir bölümü olur. Fakat vahyi istilâhî manasıyla alırsak o zaman ilham vahiyden farklıdır. Çünkü vahiy sadece peygamberlere mahsusken, ilham peygamber ve peygamber olmayanlar arasında müşterektir.

Gazâlî, Hz. Peygamberin gaybî ihbarlarının, peygamberlik vasfının bir sonucu olduğu görüşündedir. Bu konuda şöyle diyor: «Peygamberlerin derûnunda öğrenmeksizin ve işitmeksizin bazı gizli şeyler açığa çıkar. Buna ilham denir. Peygamberimiz bunu «Ruhu'l-Kuds kalbime üfledi ki...» şeklinde ifade etmiştir. Bu, meleği gözle görmek, kulakla işitmek şeklindeki sarîh vahiyden farklıdır. Meleklerin peygamberlere bilgi vermelerinin başka bir tarzıdır. Vahyin dereceleri çoktur. Bunlara dalmak muamele ilmine uygun olmaz. Bunlar mükâşefe ilminin konusudur» (74).

Gazâlî başka bir yerde de şöyle der: «Peygamberlik öye birhal ve mertebedir ki onda meydana gelen nurla, gayb olan ve aklın idrak edemediği şeyler ortaya çıkar. Bu, peygamberliğin özelliklerinden biridir (75).

Reşid Rıza da peygamberlerin bazı gerçek gayb bilgilerine muttali kılınmalarının, peygamberliğin kesbî olmayan özelliklerinden olduğunu belirtmektedir (76). Bu konuda örnek kabilinden V. Yüzyıl ve son devirden birer âlimin görüşlerinin yeterli olacağı kanaatindeyiz.

İmam Mâturidî ise peygamberimizin gaybî bilgisinin kaynağının ne olduğuna temas etmeden, onun gaybî ihbarlarının peygamberliğini isgatlayan mucizeleri olduğunu ifade etmektedir (77).

Mâturidî'nin, günümüzde yeniden aktüalite kazanan «Muğâyyebâtü'l-Hamse: beş bilinmeyenler» diye meşhur olan hususlarla ilgili âyet hakkındaki yorumunu aktarmakla konuya son vermek istiyoruz. Lokman suresinin son âyetinde: «Kıyametin ilmi muhakkak ki Allah'ın katındadır. Yağmuru o yağdırır. Rahimlerdekini bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Hiç bir kimse de hangi yerde öleceğini bilemez. Şüphesiz ki Allah herşeyi bilendir. Herşeyden haberdardır.» buyurulmaktadır.

Hiz. Peygamber a.s.da bir hadisinde: «Beş şey vardır ki onları Allah'dan başka kimse bilemez» demiş ve peşinden bu âyeti okumuştur. Âyetin ifadesine göre insanlar tarafından bilinemeyeceği ifade edilen şeyler kıyametin bilgisi, insanın yarın ne kesbedeceği ve nerede öleceğidir. Ayette yağmurun ne zaman yağacağı ve anne karnındaki çocuğun cinsiyetinin bilinemeyeceğine dair bir ifade mevcut değildir. Müfessirlerin çoğu yukarıdaki hadisde beş şeyi Allah'tan başka kimse bilemez buyurulmasından hareketle, çocuğun cinsiyetinin ve yağmurun ne zaman yağacağını da bilinemeyeceğini ifade etmişlerdir. Bu tefsirleri müfessirler, zamanlarındaki ilmi seviyeye göre yapmış olmalılar diye düşünecek olursak, acaba Mâturidî gibi çok erken çağlarda yaşamış bir müfessir niçin âyeti onlar gibi anlamamaktadır? Mâturidî, «âyette geçen beş şeyin gayb olan yönleri olabilir ama bu, beş şey hakkında hiçbir bilgi edinemeyeceğimiz manasına gelmez» demektedir. Ona göre bilinmeyecek olan bu beş şeyin hakikatıdır. İslâm düşünürlerine göre hakikatten maksad mâhiyettir. Birşeyin hakikati, onu, o şey yapan şeydir (78). Meselâ düşünen canlı olmak insanın hakikati ve mahiyetidir. Ama gülen canlı olmak insanın hakikati değildir. İnsan gülmese veya gülme özelliğinden yoksun olan yine insandır. Ama düşünme özelliği olmayan bir canlıya insan diyemeyiz. Mâturidî âyeti tefsir ederken, bu beş hususun bir kısmında hesap yoluyla bilgi sahibi olunabileceğini ifade eden telmihlerde bulunmaktadır. Münecimlerin hesap yoluyla birdikleri şeyler bu kabildendir demektedir (79). Onun bu ifadesine, bugünkü meteorolojik tahminleri örnek göstermek mümkündür.

Anne karnındaki çocuğun cinsiyetinin bilinip bilinmeyeceği konusunda Mâturidî, çoğu müfessirin benimsediği görüşe zıt bir

görüş beyan etmektedir. Âyetteki : «Rahimlerdekini bilir» ifadesini pek çok müfessir «erkek mi dişi mi olduğunu ancak Allah bilir» şeklinde yorumlamaktadırlar. Bu tefsire göre cenin doğmadıkça cinsiyetini tesbit etmek mümkün olmayacaktır. On bir asır önce yaşayan İmam Mâturidî'nin yorumu, ceninin cinsiyetinin tesbit edilebileceği şeklindedir. Bu konudaki ifadeleri aynen şöyledir: «Rahimlerdekini bilir» den maksad, ceninin sırasıyla nutfe alâka, mudğa safhalarına intikalini, bir halden diğer hale geçişini ve her an cenin üzerinde meydana gelen değişiklikleri (gerçek mahiyetiyle) bilir demektir. Bunu Allah'dan başka kimse bilmez. Anne karnındaki çocuğun erkek mi dişi mi olduğunun bilinmesine gelince bunu Allah'dan başkasının bilmesi mümkündür (80). Dikkatle incelendiğinde görülür ki âyet böyle bir tefsire müsaittir. Mâturidî'nin onbir asır önce modern telakkilere uygun bir yorum getirmesi, Kur'an lafızları üzerinde yapmış olduğu dirâyetli tahlillerin sonucu olarak açıklanabilir.

Bu beş şeyin hakikati bilinemez» ifadesiyle son yorumu birleştirilince; bu beş hususta izâfî gayb olan yönler bulunduğu gibi, mutlak gayb olan yönler de mevcuttur sonucu çıkar. Mâturidî'nin tefsirinin dikkat çekici noktası işte burasıdır. Daha önce belirttiğimiz gibi gaybın izâfî kısmında insanoğlunun bilgi sahibi olabileceğini benimsemek bizi dîni bir mahzurla karşı karşıya getirmeyecektir.

Reşid Rıza, Hz. Peygamberin «Gaybın anahtarları beştir» buyurduktan sonra Lokman suresinin son âyetini okuması (81) ile ilgili olarak çok önemli bir yorum yapmaktadır. Bu yorumunda dikkat çektiği soru şudur: Allah'ın ilminin sınırı olmadığı halde niçin âyetle bu beş şeyin zikredilmesiyle yetinilmiştir? Müfessirler beşin sınırlayıcı olmadığını, Allah'ın bunlar dışındaki şeyleri de bildiğini belirterek problemi çözümlenmeğe çalışırlar. Fakat bu durumda beş şeyin «gaybın anahtarları» olmasından ne kastedildiği sorusu cevapsız kalmaktadır. Reşid Rıza bu soruyu şöyle cevaplandırmaktadır: Gayb âlemi, berzah ve ahiret âlemdir. Dünya âleminde de gayb olan yönler vardır. Bu beş şeyden her biri ile gayb âlemlerinden birisine işaret edilmiştir. Kıyamet bilgisi, ahiret âleminin anahtarıdır. Yağmur, nebâtât âleminin anahtarıdır. Rahimlerdeki, canlılar âleminin anahtarıdır. Kişilerin ne kazanacağı, kesb ve amellere dair gaybın anahtarıdır. Kişinin nerede öleceğini bilmesi de berzah âleminin anahtarıdır. Dolayısıyla bu beş şey ayrı âlemdeki gaybî hususların birer örneği ve sembolü

mahiyetindedir» (82). Hadiste bu beş hususa «gaybın anahtarı» denmesi, insanların bu konularda araştırma yapmaları için mesaj olamaz mı?

D İ P N O T L A R

1. Mâturidî, Kitâbu't-Tevhid, Nşr : Fethullah Huleyf, İst-1979, Naşirin mukademesi, 30.
2. A.e., 7-11.
3. Meselâ Bakara 2, A'raf 188 ayetlerinde mutlak gayb kastedilirken, Yusuf 81 ayetindeki gayb kelimesi izâfî manadadır.
4. Te'vilat, Kayseri Râşid Ef. Kütüphanesi No: 297 Vr: 420b (414b) Varaklarda farklı iki numara kullanıldığından her ikisi de verildi.
5. F. er-Râzî, Mefatihü'l-gayb, İst. 1308. Matbaa-iÂmire 1/174-5.
6. İsra
7. En'am 59.
8. Âli İmran 179.
9. Neml 65.
10. Mâide 109.
11. Yunus 20.
12. Bakara 3.
13. Mâturidî, Te'vilât, Tahkiki: Muhammed Müstefidurrahman, Bağdad-1983 (1 cild halinde sadece Bakara süresi neşredilmiştir), 1/138 (Râşid Ef. Nüshası 40).
14. K. Tevhid, 178-181.
15. Gazâlî, İhyâ ulûmî'd-Dîn, Beyrut 1983, 3/18 v.d.
16. Gazâlî, el-munkızü mine'd-Dalal, Muhammed Cabir neşri, Mısır tarihsiz, 53.
17. İhyâ, 3/18 v.d.
18. En'am 75.
19. Kehf, 65.
20. Gazâlî, Kimyâü's-Saâde, el-Mungız ile birlikte Mısır, tarihsiz, Muhammed Cabir neşri. 87-91, Krş: İhyâ, 3/19.
21. el-Mungız, 344-5.
22. Kimyâü's-Saâde, 74-87.
23. Muhyiddin İbnu'l Arabî, el-Futuhâtü'l-Mekkiyye, Mısır 1282. 1/239.
24. Nihat Keklik, M. İbnu'l Arabî, hayatı, çevresi İst. 1966, 35.
25. İ. Arabî, Fütühat, 1/60.
26. N. Keklik. a.g.e., 47.
27. Reşid Rıza, el-Vahyu'l Muhammedî, mektebetü'l-İslâmî 207-9.
28. Cemaluddin el-Kâsimî, Kavaidü't-Tahsis, Beyrut, 1399, 165-172.
29. Cin 26-28.
30. Mâide 109.
31. Te'vilât, 155b (150b).
32. A'raf 188.
33. Te'vilât, 210b (205b).
34. En'am 50.
35. Mâturidî, Te'vilât, 162b (157b).
36. Tevbe : 101.

37. Muhammed : 30.
38. Nisa : 142.
39. Te'vilât, 241b (236b).
40. Hud : 59.
41. Mu'min : 78.
42. Cin : 26-27.
43. Buhari, Lukata 15 (3/101) Şehâdât 27 Muvatta, akdiye 1. Müslim, akdiye 3 Nr. 1713, Geniş bilgi için bkz: M.S. Hatiboğlu Gaybî hadisler mesele, A.Ü.İ.F. Tefs-hadis bölümü 5. sınıf ders notları 9-27.
44. Buhari, tefsir, münafıkun 1, menakıb 8.
45. Buhari nikah, 48 (6/137).
46. İbnu Hişam, es-Siretü'n-Nebeviyye, Tahkik, M. Sekâ, İ. Enbari, A. Şilbi, Mısır-1355, 1936, 1/482.
47. Buhari, Cihad, 9 (3/204).
48. Buhari, megazi, 44 (5/87).
49. Buhari, cenaiz, 4.
50. İbnu Hişam, Sire, 2/398.
51. Müslim, fiten, 6.
52. Hatiboğlu, a.g.e., sh. 28-32.
53. Buhari, Daavat, 35.
54. Buhari, Tevhid, 4 (8/166).
55. Enbiya 80.
56. Hud 37.
57. Neml 16.
58. Kıyâme 16-19.
59. Bkz: Bakara 29, 151, Ali İmran 164, Cuma 2.
60. Fetih 27.
61. Tahrim 3.
62. Ahzâb 37.
63. Enfal 7.
64. Enfal 9.
65. Buhari, tefsir, Sure 92 bab 1-3.
66. Buhari bedü'l-halk 6, Bedu'l-vahy 5, menakıb 23, Müslim, fedail 50.
67. Müsned 4/161.
68. Buhari, mevakit 1, Bed'ul-halk 2, Megâzi 12, Müslim, mesâcid 166-7. E. Davud, salât, 2. Müsned 1/263, 299, 313.
69. Nesai, iftitahu's-salat 37.
70. Müslim, tahâre 308.
71. Buhari, tıb. 49.
72. Buhari meğazi 30. cihad, 18. Müslim cihad, 66.
73. Buhari, fedailul kur'an 2.
74. İhya, 1/88.
75. el-Mungiz, 53-4.
76. R. Rıza, a.g.e., 205. Tefsiru'l Menar 7/421-456-9, 9/513.
77. Te'vilât, (matbu nüsha) 1/162.
78. Seyyid Şerif, Ta'rifât, 52.
79. Te'vilât, 447b.
80. Te'vilât, 447b.
81. Buhari, Tefsir, sure 6/1,31/2. Müsned 2/122.
82. R. Rıza, T. Menâr, Mısır Mektebetü'l-Kahire 7/467-9.